

METALIMBAJ ȘI TERMINOLOGIE ÎN MORFOSINTAXA LIMBILOR ITALIANĂ ȘI ROMÂNĂ

Este unanim acceptat faptul că, într-o cercetare asupra fenomenelor lingvistice, metalimbajul constituie sistemul prin care sunt posibile analiza și descrierea unei limbi. Ori, mai simplu: metalimbajul reprezintă limbajul „în” care vorbim, câtă vreme limbajul-obiect este acela „despre” care vorbim. Gramaticile și dicționarele constituie tipuri de texte în care funcția metalingvistică este preponderentă, dar această funcție apare și în textele divulgative, cum ar fi manualele școlare sau cursurile universitare. Se circumscriu ariei metalimbajului lingvistic termeni și noțiuni generale (*cuvânt, frază, enunț, discurs*) sau expresii mai tehnice (*adverb, element predicativ suplimentar, contragere, ...*) și chiar unele enunțuri care cer să se precizeze „cum se numește un fenomen” existent într-o anumită limbă (ex.: *come si chiama la caduta della vocale finale o della sillaba finale di una parola?* = „cum se numește căderea unei vocale finale sau a silabei finale dintr-un cuvânt?”) sau „cum se definește un anumit proces lingvistic” (ex.: *come definite il troncamento?* = „cum definiți apocopa?”). Așa cum afirma Angela Bidu-Vrânceanu, metalimbajul este constituit din elemente „cu care se face definirea”, respectându-se exigența după care, în marea majoritate a limbajelor specializate,

„[...] definirea se face prin limba naturală, iar metalimbajul lexicografic, cât și cel semantic dispun de multe libertăți” (Bidu-Vrânceanu 2000).

Competența metalingvistică rămâne inclusă în competențele comunicaționale și se materializează inclusiv prin acte lingvistice prin intermediul cărora, extinzând aria cercetării, se cere, de exemplu, cum se cheamă un obiect și într-o limbă străină sau prin care se solicită o explicație lexicală sau semantică. Distanța dintre limbajul-obiect și metalimbaj este mult mai evidentă în cazul descrierii sistemului lingvistic al unor limbi străine. De pildă, când se studiază limba italiană de către un român, italiana constituie limbajul-obiect, în timp ce româna devine metalimbaj, pentru că reprezintă limba în care descriem un alt cod prin care se comunică într-un spațiu geografic și cultural diferit. În predarea limbilor străine, competența metalingvistică este esențială pentru a facilita învățarea și, în acest proces, este indicată folosirea unei terminologii adecvate, specific domeniului.

Avem în vedere studiul sistematic al unei limbi străine, care are ca scop o folosire corectă și conștientă a respectivului cod lingvistic. Cunoașterea metalimbajului sau a limbajului descrierii unei limbi nu este obligatorie atunci când învățarea se face superficial, pentru realizarea unei comunicări la nivel minim, dar este absolut necesară celor care urmează să-și facă propria educație lingvistică, pentru ca apoi,

la rândul lor, să o facă elevilor. Deci profesorii vor fi aceia care, conform uzanțelor și tradițiilor din domeniul și din limba respectivă, pornind de la cunoașterea profundă a limbii materne, vor trebui să descrie și să definească unitățile lingvistice în mod clar și neambiguu, astfel încât, pornind de la o bază descriptivă tipologică și funcțională, să obțină, în cazul elevilor, o asimilare sistematică și eficace a limbilor străine. Dezideratul nu este imposibil pentru că, pornind de la gramaticile clasice grecești și latine până la tratatele de lingvistică modernă structurală, generativă sau cognitivă, s-a creat un lexic care permite descrierea și interpretarea adecvată a proceselor lingvistice. Ne propunem, în cele ce urmează, să supunem atenției câteva asemănări și deosebiri existente în terminologia și metalimbajul din morfosintaxa limbilor italiană și română, așa cum le evidențiază efectuarea unui studiu contrastiv al respectivelor limbi, limitându-ne la punerea problemei, pentru că o investigație istorică ori tipologică a fenomenelor se pretează la o cercetare diferită, cu mult mai amplă.

Metalimbajul și terminologia morfosintaxei italiene coincid, în bună parte, cu cele din limba română. Pentru cine dorește însă să se perfecționeze în subtilitățile limbii italiene, există situații asupra cărora trebuie să fie avertizat și de care nu se poate face abstracție. Este vorba, de pildă, despre modul în care se abordează folosirea timpurilor perfect simplu (în italiană *passato remoto* = trecut îndepărtat) și perfect compus (*passato prossimo* = trecut apropiat). Deși în ambele limbi se moștenesc formele verbale latinești, în română perfectul simplu este definit drept un timp ce exprimă o acțiune terminată într-un trecut imediat, pe când în italiană forma simplă a perfectului se consideră a trimite la o acțiune îndepărtată în timp și se folosește îndeosebi în nararea evenimentelor istorice. Tocmai de aceea, în propoziția *I Latini furono un antico popolo italico di origini indoeuropee* („Latini au fost un vechi popor italic de origini indoeuropene”), în limba română verbul trebuie tradus prin folosirea perfectului compus, deci *au fost*, nu cu forma de perfect simplu *fură*. Elena Pîrvu, traducătoarea cunoscutei gramatici italiene a profesorului Luca Serianni (2004), chiar a preferat să folosească, în traducerea românească, termenii care vizează morfologia timpului (simplu/compus), iar nu pe cei care se referă la raportarea la prezent (îndepărtat/apropiat).

Mai dificilă a fost problema adoptării unei terminologii pentru timpurile care exprimă o acțiune încheiată în trecut, înaintea alteia din trecut, unde româna are o singură posibilitate de exprimare, *mai mult ca perfectul*, iar italiana două: *trapassato prossimo* și *trapassato remoto* (ceea ce în română ar echivala, într-un fel, cu *mai mult ca perfectul apropiat* și *mai mult ca perfectul îndepărtat*). Elena Pîrvu a găsit, și de data aceasta, o soluție adecvată. A fost numit *mai mult ca perfectul anterior* timpul corelativ perfectului simplu, care, în italiana contemporană, nu se mai folosește decât în subordonatele temporale, atunci când este vorba despre un raport de anterioritate față de timpul din regentă. Dacă de multe ori etichetarea pare superflua și greoaie, în cazul de mai sus folosirea termenilor consacrați în cele două limbi nu reprezintă un scop în sine, ci un mijloc de a situa corect evenimentele pe o

axă a timpurilor într-o ordine temporală logică și firească. Aceleași observații sunt valabile și pentru construcția verbală numită în italiană *futuro nel passato* (= viitor în trecut), care se referă la o acțiune ulterioară față de o altă acțiune situată în trecut. Structura există și în limba română, doar că în subordonată noi folosim timpul viitor, pe când în italiană condiționalul trecut: *A spus că va pleca mâine. = Ha detto che sarebbe partito domani.*

Există deci situații în care sintacticienii italieni și români au un metalimbaj diferit pentru descrierea aceleiași structuri sintactice. Vom găsi, în consecință, în limba italiană, o terminologie de sine stătătoare în etichetarea aceluiași fapt de limbă. Sunt situații în care uzul metalimbajului și al terminologiei devine unul funcțional, necesar înțelegerii și analizei logice, și are ca scop aspecte profitabile învățării, conducând spre dezvoltarea capacității de a folosi structuri lingvistice corecte, într-un cod lingvistic diferit de cel matern. O diferență ce nu trebuie neglijată în analiză, pentru că derutează și creează confuzii, o reprezintă considerarea drept complement de specificație (*complemento di specificazione*) a ceea ce, pentru limba română, este *atribut genitival*, întrucât exprimă „o determinare adițională substantivului de care depinde” și indică raporturi de proprietate (*i terreni del comune* = „terenurile primăriei”), de rudenie (*il fratello di Lucia* = „fratele Luciei”), de declarație sau de specificație propriu-zisă (*il presidente della Repubblica* = „președintele Republicii”) (Seriani 2004, p. 115). Dar complementul de specificație poate determina și un adjectiv (*un giovane desideroso di gloria* = „un tânăr doritor de glorie”) sau un verb (*La spedizione dispone di tecnologie sofisticate* = „Expedierea dispune de tehnologii sofisticate”) (Trifone–Palermo 2008, p. 189). Apoi, pentru că în italiană atributele sunt doar adjectivale și adverbiale, ceea ce în limba română este socotit drept *atribut substantival prepozițional* („pumn de fier”, „stilou de aur”, „inimă de piatră”) în italiană se consideră complement al materiei (*complemento di materia: pugno di ferro, penna d'oro, cuore di pietra*) (Seriani 2004, p. 115).

Terminologie diferită pentru structuri morfosintactice similare apare și în descrierea a ceea ce în mod tradițional, în sintaxa românească, se cheamă *element predicativ suplimentar*. În sintaxa limbii italiene se vorbește despre complemente predicative (*i complementi predicativi*), exprimate printr-un substantiv sau un adjectiv. Cuvinte care, atunci când se referă la subiect, dar completează sensul verbului, sunt interpretate drept *complemente predicative ale subiectului* (*Gianni è rimasto impassibile* = „Gianni a rămas indiferent”), iar, dacă se referă la complementul direct, sunt numite *complemente predicative ale obiectului* (*Hanno eletto Mario consigliere comunale* = „L-au ales pe Mario consilier comunal”; *Molti considerano onesto l'attuale Presidente* = „Mulți îl consideră cinstit pe actualul Președinte”) (Trifone–Palermo 2008, p. 188). La fel, ceea ce în limba română se numește *complement indirect* în cazul dativ, în limba italiană reprezintă un *complemento di termine*, pentru că indică entitatea asupra căreia se răsfrânge acțiunea (= *su cui termina l'azione*) (Seriani 2004, p. 115), cum reiese din exemplul: *Il fumo nuoce alla salute*

= „Fumul dăunează sănătății”. În clasa complementelor *indirecte* (sau *oblice*), este încadrată o „categorie mai mare de forme sintactice, dar de dimensiuni mai greu definibile” (ibidem, p. 114). Apelând la raporturile dintre semantică și sintaxă, în individualizarea acestora în italienește se face apel la subtile nuanțe semantice. Este de ajuns să constatăm că, în cadrul complementului circumstanțial de loc, în italiană se face distincția între: *stato in luogo (rimango a casa* = „rămân acasă”); *moto a luogo: (vado a casa* = „merg acasă”); *moto da luogo: vengo da casa* = „vin de acasă”); *moto per luogo: (cammino per la casa* = „umblu prin casă”).

Modul acesta de a clasifica complementele în baza unor criterii semantice nu ni se pare neindicat, deoarece

„[...] semantica și momentul logic în procesul analizei unor structuri sintactice contribuie la dezvăluirea justă a raporturilor logico-semantice și gramaticale ce se pot stabili între unele părți de propoziție cu formați identici, la prima vedere” (Ciobanu 2009; vezi și Dragomirescu 2010, Bonomi–Usberti 1971).

Astfel poate fi explicată masiva proliferare a complementelor „minore” din sintaxa italiană, cu rezerva că orice încadrare într-o categorie sintactică poate fi nuanțată, iar apartenența la una anume a unui cuvânt, a unei sintagme sau a unei fraze poate fi susținută dintr-un punct de vedere bine argumentat (cf. Neamțu 2008). Considerăm utilă semnalarea terminologiei italiene și ilustrarea cu cel puțin un exemplu a acelor fenomene care sunt „etichetate” altfel decât în sintaxa limbii române:

– *Complemento di causa efficiente*. Ca funcționalitate poate fi asimilat complementului de agent, dar, spre deosebire de acesta, când acțiunea exprimată de verbul pasiv este săvârșită de o persoană, autorul este inanimat: *Il vetro è stato rotto dal vento* = „Geamul a fost spart de vânt”.

– *Complemento partitivo*. Depinde de un substantiv, adjectiv, pronume sau adverb care indică o cantitate și determină întregul din care elementul reprezintă numai o parte: *Alcuni tra gli studenti si sono ritirati* = „Unii dintre studenți s-au retras”; *Tre di loro si sono isolati dal gruppo* = „Trei dintre ei s-au izolat de grup”.

– *Complemento di compagnia e unione*. Criteriul animat/inanimat funcționează și în acest caz, pentru că altfel structura s-ar putea reduce, folosind terminologia din limba română, la *complementul sociativ*. A se compara: *Ho pranzato insieme con Antonio* = „Am mâncat la prânz cu Antonio”; *Ho ordinato una bistecca con le patate fritte* = „Am comandat o friptură cu cartofi prăjiți”.

– *Complemento di abbondanza o privazione*. Indică ceva existent în cantitate mare sau lipsa totală a unei entități: *La nostra città è ricca di monumenti* = „Orașul nostru este bogat în monumente”; *La casa è priva di riscaldamento* = „Casa este lipsită de încălzire”.

– *Complemento di allontanamento o separazione*. Indică ceva sau pe cineva de care ne îndepărtăm sau de care ne separăm: *Scaccia le mosche dalla tavola!* = „Alungă muștele de pe masă”; *Libera gli schiavi dalle catene* = „Eliberează sclavii din lanțuri”.

– *Complemento di colpa*. Indică natura vinei de care cineva este acuzat: *L'imputato è stato accusato di corruzione* = „Imputatul este acuzat de corupție”.

- *Complemento di argomento*. Indică subiectul despre care se discută: *A proposito di Paolo, come sta?* = „Apropo de Paul, ce mai face?”
- *Complemento di denominazione*. Practic, reprezintă numele propriu al numelui generic care îl precedă: *la città di Bologna* = „orașul Bologna”, *l'isola del Giglio* = „insula Crinului”.
- *Complemento di distanza*. Indică distanța față de un punct de referință: *Il prossimo benzinaio si trova a due chilometri* = „Următoarea benzinărie se află la doi kilometri”.
- *Complemento distributivo*. Indică raporturi numerice între persoane sau lucruri: *Entrate uno alla volta* = „Intrați” unul câte unul; *Il latte costa un euro al litro* = „Laptele costă un euro litrul”.
- *Complemento d'età*. Indică vârsta cuiva sau a ceva: *Ho un bambino di otto anni* = „Am un copil de opt ani”.
- *Complemento di materia*. Indică materia din care este făcut un obiect: *Compro una bottiglia di plastica* = „Cumpăr o sticlă din material plastic”.
- *Complemento di pena*. Indică pedeapsa la care a fost condamnat cineva: *L'imputato è stato condannato a cinque anni per corruzione* = „Imputatul a fost condamnat la cinci ani pentru corupție”.
- *Complemento di qualità*. Arată calitățile cuiva sau a ceva: *Compro una camicia a quadri* = „Cumpăr o cămașă cu pătrățele”.
- *Complemento di quantità o misura*. Indică o cantitate, o măsură: *Vedo una torre alta trenta metri* = „Văd un turn înalt de treizeci de metri”; *Questo zaino pesa venti chili* = „Acest rucsac cântărește douăzeci de kilograme”.
- *Complemento di sostituzione o scambio*. Indică substituirea sau înlocuirea cuiva sau a ceva: *Marco ha giocato al posto di Piero* = „Marco a jucat în locul lui Piero”; *Il rappresentante dei genitori ha parlato per tutti* = „Reprezentantul părinților a vorbit pentru toți”.
- *Complemento di stima e prezzo*. Indică evaluarea sau prețul unui obiect: *Hanno valutato la macchina sui ventimila euro* = „Au evaluat mașina la aproximativ douăzeci de mii de euro”; *Il vino è costato tre euro* = „Vinul a costat trei euro”.
- *Complemento di vantaggio e svantaggio*. Arată în favoarea sau în defavoarea cui se face ceva: *L'ho fatto per voi* = „Am făcut-o pentru voi”; *Hanno agito contro gli interessi dell'azienda* = „Au acționat împotriva intereselor firmei” (pentru toate exemplele de până acum, vezi Trifone–Palermo 2008).

Numărul complementelor variază de la o gramatică la alta, în funcție de opiniile autorilor. Adaugăm câteva găsite în alte surse:

- *Complemento di paragone*. Indică al doilea termen al comparației: *Mario è più piccolo di Gino* = „Mario este mai mic decât Gino”.
- *Complemento di origine e provenienza*. Indică originea și proveniența: *Sono di Napoli* = „Sunt din Napoli”; *Discende da nobile famiglia* = „Descinde dintr-o familie nobilă”.
- *Complemento di vocazione (o vocativo)*. Indică persoana căreia îi este destinat discursul: *Venite, bambini!* = „Haideți, copii!”;
- *Complemento di esclamazione*. Este asemănător cu cel în vocativ, cu diferența că este însoțit de o interjecție și este urmat de semnul exclamării: *Guai ai vinti!* = „Vai de învinși!”

La nivelul propoziției (în italiană numită și *la frase semplice*) au mai fost semnalate deosebiri între interpretările sintacticienilor italieni și români în cadrul grupului nominal, mai precis în analiza și descrierea apoziției, studiate într-o cercetare pertinentă realizată de Dana Feurdean (Feurdean 2002).

Pentru partea de sintaxă a frazei (*la frase composta* sau *complessa* sau *il periodo*), semnalăm o diferență majoră în analiza logică, în sensul că, în italienește, verbele la moduri nepersonale (*l'infinito, il participio presente e passato, il gerundio presente e passato*), mai ales când au un subiect propriu, diferit de al regentei, sunt considerate drept predicate ale subordonatelor implicite (*le subordinate implicite*): *Si sentiva la cuoca macinare il caffè* = „Se auzea bucătăreasa măcinând cafeaua”; *Fatte le dovute miglorie, diventerebbe una bella casa* = „Făcute necesarele îmbunătățiri, ar deveni o casă frumoasă”. Dar și în subordonate implicite cu subiect identic cu al regentei verbele la moduri nepersonale sunt considerate predicate: *Credo di essermi comportato bene* = „Cred că m-am comportat bine”; *Mi sto preparando al fine di sostenere l'esame* = „Mă pregătesc să susțin examenul”; *Camminava zoppicando* = „Umbla șchiopătând”. În analiza frazei din italiană vor fi tot atâtea propoziții câte verbe la un mod personal și nepersonal există. Important este doar ca predicatele la moduri nepersonale să poată fi transformate într-unele la mod personal, fără ca să se schimbe sensul frazei. De exemplu: *A pensarci bene, il suo racconto non è convincente* = *Se ci si pensa bene, il suo racconto non è convincente* (= „Dacă te gândești bine, povestea sa nu era convingătoare”). În subordonatele implicite verbele pot să nu fie precedate de conjuncții sau locuțiuni subordonatoare (*Sento arrivare mamma* = „O aud pe mama sosind”), dar, în funcție de regimul prepozițional al verbului din principală, predicatul la mod nepersonal din subordonata implicită poate fi precedat de prepoziții, conjuncții sau locuțiuni conjuncționale: *Penso di partire* = „Mă gândesc să plec”; *Combatterono per poter essere liberi* = „Au luptat ca să fie liberi”; *Era pronto a far tutto, tranne che cedere su quella questione* = „Era gata să facă tot, în afară de a ceda în problema aceea”; *Prima di mangiare, mi lavo le mani* = „Înainte de a mânca, îmi spăl mâinile”. În ceea ce privește paralelismul dintre părțile secundare de propoziție și subordonatele corespunzătoare, dată fiind multitudinea de componente minore, în italiană acesta nu poate fi respectat decât în cazul complementelor circumstanțiale devenite clasice (de mod, timp, loc, cauză, scop ...), așa cum se procedează și în română.

Din cele expuse mai sus, constatăm că, în cele două limbi cu origini comune în limba latină, metalimbajul sintaxei reflectă opiniile studioșilor și ale experților care au studiat aceste idiomuri, concluziile lor aparținând unor școli cu tradiții lingvistice și metodologice specifice. Pentru fiecare dintre cele două varietăți romanice avute în vedere am încercat să semnalăm existența unor repertorii sintactice specializate și adecvate spiritului limbii respective, uneori asemănătoare între ele, altele nu, dar de care, în procesul învățării și al predării, trebuie să se țină cont. Important se dovedește și faptul că în cercetarea din domeniul morfosintaxei comunicarea are

la bază instrumente metodologice și parametri stabiliți prin observarea unei pluralități de procese lingvistice, precum și prin asumarea reflecțiilor teoretice ale specialiștilor care au contribuit la crearea unui vocabular metalingvistic coerent și recurent, reprezentat de lexeme specializate în domeniu. În ciuda existenței unor convenții și concepte uneori diferite, o lingvistică tipologică și comparativă ar putea veni în ajutorul glotodidacticii (Palloti [http](http://)), insistând asupra diferențelor și asemănarilor dintre limba maternă și cea care se studiază.

Altfel spus, uzul terminologiei trebuie să fie strict funcțional, să servească dezvoltării inteligenței, capacității de a raționa și nevoii de a percepe *relațiile* dintre cuvintele înlănțuite în enunțuri și discursuri. Pentru că, așa cum spunea regretatul profesor D. D. Drașoveanu (1997), toate „instrumentele gramaticale” nu sunt altceva decât manifestări, la nivelul limbii, ale unui singur și esențial fapt de sintaxă: *relația*.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Bidu-Vrănceanu 2000 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Lexic comun – lexic specializat*, Editura Universității din București, București, 2000; <http://ebooks.unibuc.ro/filologie/vranceanu/part14.htm>
- Bonomi–Bonomi 1971 = Andrea Bonomi, Gabriele Bonomi, *Sintassi e semantica nella gramatica trasformazionale*, Il Saggiatore, Milano, 1971.
- Ciobanu 2009 = Anatol Ciobanu, *Considerații privind locul semanticii în sintaxă*, în „Akademos”, 2009, nr. 2 (13), p. 88–91.
- Dragomirescu 2010 = Adina Dragomirescu, *Ergativitate: tipologie, sintaxă, semantică*, Editura Universității din București, București, 2010.
- Drașoveanu 2007 = D. D. Drașoveanu, *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 2007.
- Feurdean 2002 = Dana Feurdean, *L'apposizione nelle lingue romena e italiana*, în „Lingua”, I, 2002, p. 54–63.
- Neamțu 2008 = G. G. Neamțu, *Teoria și practica analizei gramaticale. Distincții și... distincții*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.
- Palloti [http](http://) = Gabriele Palloti, *Descrivere le lingue: quale metalinguaggio per un'educazione linguistica efficace?*; http://risorsedocentipon.indire.it/offerta_formativa/c/index.php?action=copertina&lms_id=527&id_ambiente=32
- Serianni 2004 = Luca Serianni, *Gramatica italiană. Italiana comună și literară*. Cu colaborarea lui Alberto Castelvocchi. Traducere de Elena Pîrvu, Editura Echinox, Cluj-Napoca, 2004.
- Trifone–Palermo 2008 = Pietro Trifone, Massimo Palermo, *Grammatica italiana di base*, Zanichelli, Milano, 2008.

MÉTALANGAGE ET TERMINOLOGIE DANS LA MORPHOSYNTAXE DE L'ITALIEN ET DU ROUMAIN (Résumé)

En nous limitant à simplement soulever la question, nous allons signaler quelques analogies et différences entre l'italien et le roumain en ce qui concerne le métalangage et la terminologie de la morphosyntaxe, dans la perspective d'une étude contrastive. Pour chacune des deux variétés romanes envisagées, nous avons constaté l'existence de certains répertoires morphosyntaxiques spécialisés et

adaptés à l'esprit de la langue respective, fonctionnels dans le processus de l'enseignement/apprentissage systématique. Il est important de constater que, dans le domaine examiné, la communication repose sur des instruments méthodologiques et des paramètres établis par l'observation d'une pluralité de processus linguistiques ainsi que par la mise à profit des réflexions théoriques des spécialistes qui ont contribué à la création d'un vocabulaire métalinguistique cohérent et récurrent, constitué en grande partie de lexèmes spécialisés.

Cuvinte-cheie: *metalingvaj, terminologie, morfosintaxă, italiană, română.*

Mots-clés: *métalangage, terminologie, morphosyntaxe, l'italien, le roumain.*

*Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31
istratemariana@yahoo.it*